

Плясов В. Еволюція поняття нації: від генези до глобалізації./ Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління: збірник наукових праць ДонДУУ.Т 15. Вип.281. – Донецьк: ДонДУУ, 2014. – 552-560с.

УДК 361.356.4 – 043.86

Плясов В.С.

Плясов В. С.

Plyasov V.

Еволюція поняття нації: від генези до глобалізації

Эволюция понятия нации: от генезиса до глобализации

Evolution of the concept of the nation: from genesis to globalization

У статті автор аналізує процес зародження і формування поняття нації. Визначено, що семантична еволюція слова «нація» відбувалось на протязі багатьох століть, але все ж це поняття залишалось інтелектуальною конструкцією, символом. Розглянуті існуючі підходи для визначення дефініції «нація» (модернізм та примордіалізм), а також напрями в рамках цих підходів та їх представники. Виявлено положення націй у глобальну епоху.

Ключові слова: глобалізація, конструктивізм, модернізм, нація, примордіалізм.

В статье автор анализирует процесс зарождения и формирования понятия нации. Определенно, что семантическая эволюция слова «нация» происходило на протяжении многих веков, но все же это понятие оставалось интеллектуальной конструкцией, символом. Рассмотрены существующие подходы для определения дефиниции «нация» (модернизм и примордиализм), а также направления в рамках этих подходов и их авторы. Выведено положение наций в период глобализации.

Ключевые слова: глобализация, конструктивизм, модернизм, нация, примордиализм

The author analyzes the origin and formation of a nation. Specifically, that the semantic evolution of the word "nation" is happening for centuries, but still remains a concept of intellectual design, symbol The existing approaches to determine the definition of "nation"(modernism and primordialism), as well as existing areas within these approaches and their authors. Identify the position of nations in the period of globalization.

Ke y words: globalization, constructivism, modernism, the nation, primordialism

Теоретичні дослідження нації налічують не один десяток років. Ще в 19 сторіччі спостерігалися перші спроби теоретичного осмислення відповідних явищ у житті суспільства, здебільшого пов'язані з ідеологічною і політичною кон'юнктурою того часу. У 20 сторіччі почалося масове захоплення цими проблемами представників найрізноманітніших дисциплін: соціологів, етнографів, істориків, лінгвістів, філологів, соціальних психологів, географів, біологів, демографів. Зараз, в епоху трансформацій на шляху до постіндустріального суспільства проблема нації набуває нової, специфічної актуальності, котра пов'язана з викликами глобалізації. Як зазначає І.Ф. Кононов «...можливо з упевненістю сказати, що для сучасності стали домінуючими два процеси, що торкаються структурування світового соціального простору, які на перший погляд нівелюють один одного, – глобалізація і регіоналізація.» [1, с.203] Обидва ці процеси «посягають» на цілісність нації-держави. Мета статті проаналізувати специфіку теоретичних досліджень нації від генези до глобальної епохи. Для досягнення поставленої мети нам треба виконати наступні завдання:

1. Дослідити етимологію слова нація;
2. Розглянути основні підходи до визначення поняття нації;
3. Виявити місце нації в глобалізованому світі. Дослідженню з цієї тематики присвячені праці таких західних вчених як Андерсон Б., Гелнер

Е.,Сміт Е.,Кон Г., Дойч К.,Майнеке Ф.,Альтер П.,Конор В.,Сетон-Вотсон Г.,російських вчених – Тішков В., Ярошук Н., та вітчизняних вчених – Касьянов Г.,Колодій А.,Грабовський С.,Вівчарик М.та інші.

Ми вважаємо логічно розпочати розгляд еволюції терміну «нація» з етимології цього слова. Воно походить від латинського *natio* (рід, плем'я). Спочатку термін мав дещо зневажливий зміст і, до певної міри, — відповідний соціальний контекст — у Давньому Римі «націями» називали групи чужинців з певного регіону, зазвичай об'єднаних кровними зв'язками, які не мали таких прав, якими були наділені громадяни Риму.[2,с.32]

Характерно, що від самого початку свого виникнення термін «нація» мав подвійний соціально-психологічний зміст: з одного боку, він виступав як вербальний інструмент відчуження однієї спільноти від іншої, а з іншого — був виявом солідарності для тих, хто до «нації» не входив.. Об'єднання купців, караванам яких доводилося перетинати чимало кордонів, також називали себе «націями», визначаючи таким чином свою рідну країну, місце походження

У 1486 р. в одному з імперських законів уперше була застосована назва «Римська Імперія німецької Нації». За різними версіями, термін «німецька Нація» тоді й пізніше вказував на єдність німців, отже, мав суто етнічне й, певною мірою, територіальне значення: імперські закони діяли на територіях, заселених німцями. Касьянов доречно зауважує, що в політичному значенні слово «нація» в середні віки стосувалося передусім елітних верств населення і не застосовувалося щодо «низів», тобто більшості населення[2,с.35].До схожого висновку доходить і Е.Сміт «Масова нація, коли вона виникає, у важливому аспекті відрізняється від маленьких елітарних угруповань, які зазвичай сходять за «нації» в античності й середньовіччі і, як правило, охоплюють лише вищі прошарки. В модерній «масовій нації» кожен індивідуальний член є громадянином і існує теоретична рівність громадян у спільноті.»[3]

На думку американської дослідниці Лії Грінфелд, приблизно в XVI ст. відбулося перше кардинальне зрушення у вживанні терміна «нація». В Англії його почали застосовувати щодо населення цієї країни, воно стало синонімом слова «народ» (у латині слово «populus» — «народ», мало зовсім інше значення, аніж слово «natio»). «Ця семантична трансформація, — пише Л. Грінфелд, — означала появу першої нації у світі, нації у тому розумінні цього слова, в якому воно вживається сьогодні, а також початок ери націоналізму.[2,с.34]

Тому можна стверджувати, що семантична еволюція слова «нація» відбувалася протягом кількох тисячоліть людської історії. В ході свого формування воно спиралось на певні об'єктивні характеристики - територія, реально існуючі спільноти, поняття «нація» все ж таки здебільшого залишалось символом, штучною конструкцією, абстракцією.

У 19 сторіччі в Європі закінчився процес формування нації, утворились національні держави. Саме в цей період завершується складання соціальних організмів як окремих суспільств, держав, заснованих на культурі окремих етносів. Відбувається синтез і взаємопроникнення етносу як культурної спільноти з політичною, соціально-економічною і територіальною спільнотами. Можливо, з цього приводу класиками марксизму було зроблено висновок о єдності становлення нації та національної держави. В процесі націотворення одна з головних проблем була проблема незалежності і самовизначення етносів, і в цей період стало закономірністю для досягнення цих цілей її політичне конституїрування, тобто створення національної держави, котре є основою і символом національного суверенітету. І в той же час, формуються перші теоретичні міркування з визначення нації, окреслюються підходи, виокремлюються головні чинники. Тому аналіз цих підходів та чинників і буде нашим наступним завданням.

Що стосується вищезгаданих класиків, то в ідеологізованих підручниках радянської доби зазначається, що сутність наці та її походження вперше

було визначено марксизмом К. Маркс і Ф.Енгельс стверджували,що нація це продукт історичного розвитку суспільства,доби капіталізму. У «Маніфесті комуністичної партії» вони писали наступне: «Буржуазія все більше і більше знищує роздрібненість засобів виробництва,власності і населення. Вона загустила населення, централізувала засоби виробництва,концентрувала власність в руках небагатьох. Обов'язковим наслідком цього була політична централізація. Незалежні,зв'язані майже тільки союзними відносинами області з різними інтересами,законами, урядами і митними податками,опинились зв'язаними в одну націю, з одним урядом, з одним законодавством, з одним національним класовим інтересом, з одним митним кордоном.»[4,с.110-111] Звісно К.Маркс та Ф.Енгельс не спромоглися створити розгорнутої теорії нації ,бо мабуть це питання їх в цілому мало цікавило, тому в 1913 на прохання Леніна Сталін пише статтю « Марксизм і національне питання». Він висловлює наступну дефініцію «Нація є стійка спільність людей, що історично склалася, виникла на базі спільності мови, території, економічного життя і психічного складу, який проявляється у спільності культури».[5,с.22] На думку Касьянова Сталін у деяких елементах свого синтетичного визначення постає справжнім «веберіанцем», хоча, будучи ортодоксальним марксистом, він включив до нього дуже важливий елемент — «спільність економічного життя». У цьому відношенні він постає ортодоксальним послідовником не стільки Маркса, скільки німецького мислителя Фрідріха Ліста, котрий якраз і був одним із фундаторів економічної теорії нації. Варто звернути увагу й на ту обставину, що згадана праця Сталіна, разом з його пізнішими виступами з проблем націй і колоніалізму, в 1936 р. була надрукована англійською мовою і, як стверджує Е. Гобсбаум, «мала великий міжнародний резонанс як серед комуністів, так і, особливо, — в залежному колоніальному світі»[2,46-47]. Ми приділили увагу цим авторам,бо,по-перше, цей підхід був домінуючим на теренах радянських держав,а тому характерним і для

українського інтелектуального простору, по-друге, головним посилом в ньому є те, що саме стійка спільність економічного життя представляє собою найважливішу невід'ємну ознаку нації, що являє собою основу економічної теорії нації.

Одним із перших визначень поняття «нація» у новітню епоху, що стало класичним і згадується майже в усіх загальнотеоретичних працях з проблем нації і націоналізму, вважається тлумачення Ернеста Ренана (1823 — 1892) з його знаменитого есе «Що таке нація?». Для французького вченого поняття «нація» належало до сфери суспільної психології, моралі, а вже звідси — політики. «Нація – це душа, духовний принцип. Дві речі, котрі у сутності є одна, складають цю душу, цей духовний принцип. Одна – в минулому, друга – в майбутньому. Одна – це спільне володіння коштовним набутком спогадів, друга – спільна згода, бажання мешкати разом, продовжувати спільно користуватись нероздільним спадком.» [6, с.101] Він також зауважує, що сучасна нація – це є історичний результат цілого ряду фактів, котрі діють в одному і тому ж напрямку, та наводить приклади – « єдність реалізується то династією (Франція), то безпосередньо бажанням провінцій (Голландія, Швейцарія, Бельгія), то спільним духом, послідовно перемагаючи капризи феодалізму (Італія, Німеччина). Завжди глибока причина передувала подібним утворенням.» [6, с.93] Значення міркувань Е. Ренана, безперечно, полягає в тому, що він одним із перших чітко сформулював ті складники поняття «нація», які відображають суб'єктивний бік її існування. Касьянов доречно висловлює наступну думку «... покладений в основу розуміння феномена нації «вольовий» складник провокує будь-якого критика на запитання: чому саме нація? І справді, «спільне бажання» існувати разом можуть висловити члени будь-якої іншої спільноти. [2, с.43] Як слушно зауважив з цього приводу Е. Гелнер, «...це може стосуватися й клубів, підпільних груп, банд, команд, партій, не кажучи вже про численні спільноти й об'єднання

доіндустріальної епохи, які створювались і формувались не за національним принципом...»[2,с.44]. Зауважимо, що Ренан не розробив цілісної теорії,але психологічний аспект є важливим чинником на шляху розуміння феномену нації,тому й надалі це визначення залишається в науковому арсеналі сучасних дослідників.

З 1970 року інтерес до теоретичних досліджень нації зріс,що можливо і породило безліч трактувань цього терміну. Але усі наявні теорії та підходи умовно зводять до двох основних – модернізм та примордіалізм. Модерністи заперечують існування націй в домодерну епоху,їх древність та неперервність національного розвитку. Вони стверджують,що в модерну епоху з'явилась якісно нова спільнота – нація,і вона немає нічого спільного з попередніми типами спільнот. Характерним для модернізму є розуміння нації, як створеного,винайденого, сконструйованого феномену,що сформувався під впливом,перш за все, суб'єктивних чинників. В рамках цього підходу існують різні напрямки. Власну типологію напрямків модерністської парадигми запропонував Сміт Е. Він виділяє п'ять течій модернізму: соціокультурну, політичну, ідеологічну, соціоекономічну та конструктивістську.[7,с.27]Одним із найвідоміших представників соціокультурної течії є англійський науковець Ернст Гелнер. Суть його теорії полягала в наступному. Він вважав, що нації, не існували споконвіків і не були наслідком природно-історичного процесу, а виникали внаслідок діяльності інтелектуальної еліти — письменників, учених, політиків. Ернст Гелнер погоджується із поширеною в західній етнології концепцією, що нація є феноменом, який властивий індустріально розвинутим державам і є продуктом політики націоналізму. Націоналізм, на його думку, передусє виникненню нації, «Саме націоналізм породжує нації,а не навпаки. Звісно націоналізм використовує розмаїття ,багатство культур,успадковане від попередньої епохи,але робить це дуже вибірково,при цьому здебільшого докорінно перетворює ці культури»[8,с.92]. Під націоналізмом Гелнер розуміє ідеологію, що існує

як державний принцип, який вимагає, щоб політичні кордони відповідали кордонам етнічним, а також, щоб правителі і більшість підлеглих всередині політичного утворення належали до того самого етносу.

До політичного модернізму належать такі науковці як Е.Гідденс, Ч.Тіллі, М.Ман. Вони акцентують увагу на ролі держави, політичної, військової еліти, бюрократії тощо у формуванні сучасних націй. Саме вплив цих сил, особливості їх діяльності призводить до утворення націй. Сучасна бюрократична держава виступає джерелом і, водночас, дахом націй. За їхнім твердженням в Європі нації виникли внаслідок специфіки трансформації донаціональних державних утворень у національні держави. В інших частинах світу нації здебільшого виникли внаслідок колоніальних завоювань європейських держав та подальшої боротьби місцевих еліт і мас за незалежність.

Прихильники ідеологічного напрямку (І.Кедорі, Б.Капферер, М.Юргенсмаєр) зосереджуються на ролі націоналізму у процесі формування сучасних націй. Націоналізм розглядається як особлива форма ідеології, що нагадує релігійні системи. Значної уваги вони надають ролі націоналізму як політичній релігії, особливо у процесах націотворення країн третього світу.

Соціоекономічний напрямок представлений моделями Т.Нейрна та М.Гехтера. Вони є авторами концепції «внутрішнього колоніалізму». Американські дослідники базують власні аргументи на науковому положенні про нерівномірність розвитку центру та периферійних територій. Нерівномірність економічного розвитку та пов'язаний з ним статус етнічних спільнот, процеси дискримінації, зведення периферійних територій і держав до сировинних додатків, усунення їхніх політичних еліт від реальних важелів влади, є основними причинами формування націоналістичних рухів та сучасних націй.

Особливим напрямком модернізму, на думку Е.Сміта, є конструктивістська течія – Андерсон Б., Гобсбаум Е. Вони стверджують, що

сучасні нації це продукт діяльності людей, певні інтелектуальні конструкції, культурні артефакти, витвори політичних та інтелектуальних еліт. Андерсон Б. дає таке визначення нації – « це уявлена політична спільнота – при тому уявлена як генетично обмежена і суверена. Вона уявлена тому, що представники навіть найменшої нації ніколи не знатимуть більшості своїх співвітчизників, не зустрічатимуть і навіть не чутимуть нічого про них, і все ж в уяві кожного житиме образ їх співпричетності». [9, с.22]

Е.Сміт, який є одним із опонентів модернізму, висловлює наступну тезу « Модерністська парадигма націй та націоналізму є найбільш продуктивним та повним серед великих наративів у цій сфері» [7, с.268]

Головним інтелектуальним суперником модернізму є примордіалізм. Ця парадигма ґрунтується на міркуванні, що нації не являються специфічними сучасними утвореннями – це лише сучасна форма функціонування та вияву найдавніших форм міжособистісних стосунків. Одним із найвідоміших представників примордіалізму є вищезгаданий Е.Сміт. Звісно ми знову вказуємо на умовність обраної нами класифікації, бо сам Сміт відносив себе до прихильників етносимволізму (за власною класифікацією). Він зосереджує свою увагу на ролі суб'єктивних моментів у формуванні та бутті націй – символах, міфах, традиціях та особливостях їх сприйняття, виділяє такі ознаки нації:

1. віра в етнічну обраність, розуміння нації як обраного народу, на який покладена особлива місія чи який має особливий договір з Богом;
 2. відданість священній території, успадкованій батьківщині, освяченій святими, героями й мудрецами, а також могилами та надгробками предків;
 3. поширеними споминами про « золотий вік» як апогей національної історії, добу 4. матеріального чи духовного й мистецького розвитку;
- культ «славних предків» і героїчної жертвності заради нації та її долі.

Сміт пропонує визначення ідеального типу нації: « це названа і само визначена людська спільнота, члени якої плекають спільні міфи, спогади,

символи, вартості і традиції, створюють і поширюють характерну публічну культуру й дотримуються спільних вартостей і спільних законів».[3]

Представником так званого соціобіологічного напрямку в рамках примордіалізму є П.Ван ден Берг. Він вказує на те,що сучасні нації – це лише розширені форми родинних зв'язків. У процесі розвитку кордони етнічних спільнот стають дедалі ширшими,етнічна група збільшується чисельно,родинні зв'язки з часом розмиваються. Відповідно, в сучасних націях основну роль відіграють не кровні зв'язки як такі,а уявлення про кровну та біологічну спільність,що ґрунтується на об'єктивних ознаках - антропологічних, расових,етнічних тощо. Коршук Р. стверджує,що « незважаючи на певну інтелектуальну слабкість, примордіалістські штампи на сьогоднішній день домінують у масовій свідомості та користуються великою популярністю у наукових колах».[10,с.55]

Велика кількість напрямків у розумінні феномену нації свідчить про те,що ця тема не втрачає своєї актуальності. Знову і знову виникають оригінальні трактування цієї дефініції. І якщо, доки ми аналізували зародження,становлення та різні трактування нації, то дійшовши до періоду глобалізації, чи не будемо ми казати про кінець нації?Можливо стали пророчими слова Ренана про те, що «Нації не є чимось вічним. Вони виникли, вони зникнуть. Їхнє місце заступить, скоріш за все, європейська конфедерація»[6,с.101] І чи не є ми свідками того,що « Можливо, настав, нарешті, момент утілення сподівань Маркса й Енгельса на те, що з багатьох національних культур і літератур постануть єдині література й культура?»[11,с.16]Відштовхуючись від розуміння глобалізації яке дає К.Ейк,а саме «Глобалізація розглядається нами як поширення процесів, практик і структур у просторі, особливо у національному просторі до глобальних масштабів. Глобалізація – це транснаціоналізація всього суцього».[12,с.14] Ми можемо припустити,що відтворюється модель американського «плавильного казана», котрий прагне поглинути всі

нації та відтворити нову єдину супер націю. І на це є об'єктивні чинники. Т.Спайбі стверджує « до другої половини двадцятого століття західна культура за допомогою процесу глобалізації стала першою всесвітньою істинно глобальною культурою»[13,с.79]. Англійська мова стає глобальною мовою. Хіба не стали європейські (переважно французькі й британські) інституції й американський спосіб життя визначати більшість того, що скидається на міжнародну культуру, культуру Далласа, поп-музики і джинсів, але також культуру комп'ютерної технології, мас-медій, модерністської урбаністичної архітектури, конституційного права і демократії та соціальної справедливості? Ці питання задає Е.Сміт, він же і відповідає на них стаючи на захист націй. «Одне слово, безчасова глобальна культура не відповідає поточним потребам і не навіює спогадів. Якщо пам'ять — чільний момент в ідентичності, ми не можемо побачити ні глобальної ідентичності в розвитку, ні прагнень до неї, ані жодної колективної амнезії, яка б допомогла замінити наявні «глибокі» культури космополітичною «поверхневою» культурою. Остання залишається мрією небагатьох інтелектуалів. Вона не зачіпає жодної струни серед величезної маси людей, поділених на звичні спільноти за класом, статтю, регіоном, релігією і культурою». Та додає «відчуття незамінності своїх власних культурних цінностей загострюється в міру того, як дедалі помітнішає глобальна одноманітність. Але це не просто питання реакції еліт чи народів на помічені загрози. Бажання зберегти давні цінності й традиції — це не просто ностальгія колекціонера старожитностей, це спонука до реставрації втраченої спільноти, до оживлення її «золотого віку», до відновлення спільноти за допомогою її очищення від чужорідних елементів та до законного повернення їй окремішньої культурної спадщини.»[11,с.44]

Якщо погоджуватись з висновками Е.Сміта то, глобальна культура не може розчинити в собі всю самотність національних культур.

Роблячи узагальнюючий висновок, ми можемо з впевненістю стверджувати, що така велика кількість науковців, котрі спрямовують свої погляди на націю є підтвердженням того, що про загибель нації говорити зарано. Але не варто і применшувати значення викликів глобалізації. З часу свого створення, як наукової дефініції, нація не мала таких загрозливих « супротивників», котрі намагались її поглинути своєю всеохоплюючою уніфікацією.

Список використаних джерел

1. Кононов И.Ф. Глобализация и регионализация в современном мире // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Зб. наук. пр. – Харків: Харківський національний університет ім. В. Каразіна, 2001. – С. 203 – 208
2. Касьянов Г.В. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 352с.
3. Сміт Е. Національна ідентичність. Режим доступу [Litopys.osg.ua./smith/smg.htm]

- 4.Марксистско-ленинская философия. Исторический материализм. Изд.3 доработ./Отв.ред.А.Д.Макаров. – М., «Мысль»,1973. – 448с.
- 5.Сталин И.Марксизм и национальный вопрос/ И.Сталин – М.: Государственное издательство политической литературы, 1949. – 180 с.
6. Ренан Э. Что такое нация? Режим доступа[www.hrono.info/stati/2006/renan_naci.php]
- 7.Смит Д.Энтони.Национализм и модернизм: критический обзор современных теорий нации и национализма /Д.Э.Смит - М.: Праксис,2004. – 464с.
- 8.Гелнер Е.Нації та націоналізм;Націоналізм / Е.Гелнер. – К.: Таксон,2003. – 300с.
- 9.Андерсон Б.Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму / Б.Андерсон. – К.: Критика,2001. – 317с.
10. Коршук Р. М. Етнополітологія:Навчальний посібник/Р. Коршук. – К.:Алерта, 2011. – 200 с.
- 11.Сміт Д.Ентоні. Нації та націоналізм в глобальну епоху / Д.Е. Сміт/ Пер. з англ. М.Климчука і Т.Цимбала. – К.: Ніка – Центр,2006 – 320с.
- 12.Ейк К.Небезпечні зв'язки: взаємодія глобалізації і демократії/К.Ейк //Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачов В. П., Топольськов Д.М. – Луганськ: Альма матер-Знання,2002 – 664с.,С.11 - 25
- 13.Спайбі Т.Європейські національні держави і глобалізація /Т.Спайбі // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. Хрестоматія з сучасної зарубіжної соціології регіонів / Укладачі Кононов І.Ф. (науковий редактор), Бородачов В. П., Топольськов Д.М. – Луганськ: Альма матер-Знання,2002 – 664с.,С.67 - 79